

Rechtvaardigheid volgens een jezuïet-econoom

De man achter de Latijnse naam Leonardus Lessius, vermeld op deze frontispices, is Lenaert Leys (1554-1623) uit Brecht. Zoals onder zijn naam staat geschreven, behoort hij tot de orde van de jezuïeten, waar hij in 1572 als een van de eersten in de Zuidelijke Nederlanden intreedt. Hij studeert onder andere in Leuven en aan het prestigieuze *Collegium Romanum* in Rome. Lessius is theoloog van vorming, maar we zouden hem met hedendaagse termen ook een econoom en filosoof kunnen noemen. Hij correspondeert met geestelijke geleerden als Francisco Suárez (1548-1617) en Luis de Molina (1535-1600) en zorgt voor de introductie van de Spaanse neoscholastiek in de Nederlanden. Binnen deze zestiende-eeuwse neoscholastiek, ook gekend als “secunda scholastica” of School van Salamanca (naar de Spaanse universiteit als epicentrum) baseren theologen en juristen van het kerkelijke recht zich op Thomas van Aquino’s *Summa Theologica* (*Hoofdzaak van de theologie*), het basiswerk van de dertiende-eeuwse scholastiek, nieuwe rechtstheorie te ontwikkelen naar aanleiding van de uitbouw van het Spaanse rijk, de kolonies, de ontmoeting van niet christelijke volkeren en het protestantisme. De vermelding ‘S. Th[eologiae] in Academia Lovaniensi professore’ op het frontispice, waarmee Lessius zichzelf als professor aan de Leuvense universiteit voorstelt, zorgt overigens voor één van de vele conflicten tussen de jezuïeten en de universiteit, waar Lessius geen professor is. Vanaf 1585 doceert hij scholastieke theologie aan het Leuvense studiehuis van de jezuïeten. In 1600 krijgt Lessius om gezondheidsredenen volledige lesvrijstelling zodat hij zich kan toewijden op het publiceren van traktaten.ⁱ

Afbeelding 1: Anoniem, *Frontispice voor Lessius’ De Iustitia et Iure*, 1605,.

Zijn meest invloedrijke traktaat wordt *De iustitia et iure* (*Over rechtvaardigheid en recht*), opgedragen aan aartshertog Albrecht van Oostenrijk, op dat moment samen met Isabella vorst van de Nederlanden voor wie Lessius als raadgever optreedt. Het boek is een bijdrage tot een moraaltheologische vorming, waarbij recht en ethiek zich vermengen. Concrete gevallen geven er aanleiding tot juridische en ethische afwegingen. Het werk past zo in een bredere stroming, die vanaf de tweede helft van de zestiende eeuw binnen de jezuïetenorde opgang maakt. Daaruit volgt een reeks verhandelingen met als titel *De iustitia et iure*, te beginnen bij Domingo de Soto in 1553 en nagevolgd door onder meer Molina, Juan de Lugo en de Antwerpse bisschop Malderus (1563-1633).ⁱⁱ

Lessius' boek is een commentaar op de *Secunda Secundae* (*Tweede deel van deel twee*) uit de *Summa Theologica* van Aquino. De vier zogenaamde kardinale deugden (rechtvaardigheid, wijsheid, matigheid en kracht) staan daarbij centraal. Lessius besteedt echter bijzonder veel aandacht aan handel en bedrijf. De moeilijke verhouding tussen deze activiteit met winst oogmerk, zoals bedreven in de Antwerpse beurs, en het kerkelijke woekerverbod zorgt immers voor heel wat juridische en ethische vraagstukken. Lessius' traktaat behelst datgene waar *Justitia*'s weegschaal haar oorsprong vindt: *aequitas* (billijkheid), verpersoonlijkt door een dame met een balans in evenwicht. Bij een billijke handelstransactie is de verhouding tussen prestatie en tegenprestatie immers gebalanceerd.ⁱⁱⁱ

Lessius wijdt zijn eerste hoofdstuk aan *Prudentia*, de wijsheid en voorzichtigheid. Laat-scholastici plaatsen deze deugd bovenaan de ladder, als 'prima virtus cardinalis'. Tot de *Prudentia* behoren onder meer het redeneervermogen, de vindingrijkheid en de capaciteit om te voorspellen. Ook hier spelen morele vraagstukken. Wat bijvoorbeeld met handel met voorkennis van een nog niet gepubliceerde wet?^{iv} De volgende hoofdstukken handelen over *Iustitia* (rechtvaardigheid), *Fortitudo* (kracht) en *Temperantia* (matigheid). Deze vier kardinale deugden staan ook afgebeeld op het frontispice van de oorspronkelijke uitgave. In een architecturaal kader flankeren de vrouwelijke personificaties van de deugden *Prudentia* en *Iustitia* de titel van het werk. De anonieme ontwerper hanteert de gangbare deugdeniconografie. *Prudentia* is herkenbaar door haar spiegel van de (zelf-)kennis en de slang (naar Mattheus 10:16: "weest dan voorzichtig als slangen"). Een niet-geblinddoekte *Justitia* draagt weegschaal en zwaard. In de rechterbovenhoek schenkt *Temperantia* water uit een kan. Links omarmt een gewapende en geharnaste *Fortitudo* de zuil naast zich. Tussen hen in ondersteunen de heiligen Petrus (met sleutels) en Paulus (met zwaard) de hartvormige cartouche met het vlamme IHS-monogram en de drie nagels (hier in een hart) als symbolen van de jezuïetenorde.

Afbeelding 2: Peter Paul Rubens, *Frontispice voor Lessius' De Iustitia et Iure*, 1617, .

De volgende uitgaven van het boek worden bij Plantijn-Moretus uitgegeven. Uit de briefwisseling tussen Balthasar Moretus en Lessius weten we dat in de lente van 1617 de voorbereidingen voor een nieuw frontispice starten. Peter Paul Rubens ontwerpt een geheel nieuwe compositie, waarin *Justitia* in de vorm van Astrea bovenop de titelcartouche troont. Volgens de Griekse mythologie is deze Astrea de laatste godin die in het Gouden Tijdperk de aarde verliet. Ze kreeg een plaats aan het firmament als het sterrenbeeld Maagd, tussen de zodiacfiguren leeuw en weegschaal. Beiden dienen bij Lessius ook als attributen voor *Justitia*

– *Justitia* zittend op een leeuw duidt volgens Cesare Ripa op de kracht (*Fortitudo*) van de rechtvaardigheid. Rubens laat twee vrouwelijke personificaties de cartouche flankeren. Links houdt een *Prudentia* met stedenkroon een slang vast, rechts verbeeldt een veelborstige dame met *cornucopia* de overvloed van de natuur.

Beide deugdelijke personificaties zijn antipoden van de geketende, overwonnen mannen in de onderste zone. De geblinddoekte man met gebogen knie en voet op een groteske oorlogshelm verpersoonlijkt het blinde geweld dat is overwonnen, net als op het schilderij van Maarten de Vos [cat. XX]. Rechts is het een geile sater die is geketend en wiens lust (gesymboliseerd door de fakkel) is getemperd. Binnen Lessius' moraaltheologie behoort dit soort matigheid en ascese – die hij zelf aanhing – tot de deugd *Temperantia*. Lessius schrijft in een brief op 12 oktober 1607 dat de elegantie en inventiviteit van het nieuwe frontispice hem bevallen, zodat Cornelis Galle (1576-1650) Rubens' ontwerp op plaat kan zetten.^v

ⁱ VAN HOUTDT EN DECOCK, 2005.

ⁱⁱ DECOCK, 2016.

ⁱⁱⁱ HUYGEBAERT, 2016.

^{iv} VAN HOUTDT EN DECOCK, 2005.

^v JUDSON EN VAN DE VELDE, 1977: 184-188.